

Щур Б. В.

*доктор юридичних наук, професор,
Львівський торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри кримінального права та процесу,
Заслужений юрист України*

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЙ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: злочин, класифікація, криміналістична класифікація злочинів, кримінально-правова класифікація злочинів.

Keywords: crime, classification, criminalistic classification of crime, criminal law classification of crime.

Постановка проблеми. Категорія «криміналістична класифікація злочинів» на відміну від іншої категорії «криміналістична характеристика злочинів» прямо не називається серед елементів окремих криміналістичних методик, однак є однією з важливих загальнотеоретичних проблем криміналістики [10, с. 174-184], на базі якої може бути побудована окрема криміналістична методика. Разом з цим, необхідно відзначити, що у більшості наукових криміналістичних джерел безпосередньо не розглядаються класифікації злочинів. Часто останні розділи підручників з криміналістики присвячуються розгляду конкретних методик розслідування окремих видів злочинів, які, можна припустити — виокремлено на підставі певних критеріїв, а отже — класифіковано.

У спеціальній літературі відзначається, що внутрішня система розділу методики розслідування складається з двох основних частин: 1) загальної методики розслідування злочинів (поняття, об'єкт дослідження, завдання, принципи, місце у системі криміналістики та зв'язок з іншими галузями знань); 2) окремих методик розслідування різних видів злочинів (криміналістична класифікація злочинів і методики їх розслідування, структура окремих методик розслідування).

Виклад основного матеріалу. Розглянута сутність методики розслідування дає підстави для визначення її поняття як завершального розділу науки криміналістики, її особливої частини, що містить рекомендації, синтезовані на основі узагальнення практики виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів, наукових досягнень всіх розділів криміналістики та суміжних наук [1, с. 361].

У спектрі наук, присвячених вивченню та протидії злочинності, в яких злочин так чи інакше входить у структуру предмета науки, міститься безліч підходів до його класифікації на види та підвиди. Очевидно, кожна наука проводить той чи інший поділ поняття (класифікацію) з метою виконання поставлених практикою перед нею завдань, виходячи з потреб самої науки.

Класифікація як наукова операція у будь-якій сфері використовує логічні та філософські методи як базис для здійснення такого дослідження. Одним із способів визначення змісту поняття є саме процес класифікації обсягу поняття. Потреба встановлення точного обсягу поняття так само не обійдеться без визначення співвідношення криміналістичної класифікації із суміжними поняттями. Наукова класифікація становить собою систему підпорядкованих понять якої-небудь галузі знань чи діяльності людини, яка використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів. Іншими словами, класифікація фіксує закономірні зв'язки між групами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі [2, с. 9-10].

Правильно побудована класифікація повинна задовольняти такі, вироблені наукою, вимоги: 1) підмножини, на які розділено множини, не повинні перетинатись (містити спільні елементи); 2) в сумі підмножини повинні давати вихідну множини класифікованих об'єктів; 3) кожен елемент повинен входити до якогось одного класу; 4) поділ множини на групи повинен здійснюватись за однією ознакою [3, с. 216-217].

За такого підходу, класифікація є таким поділом, в якому рід поділяється на види, види на підвиди і т.д. Але основне, щоб класифікація відбувалася за однією істотною ознакою, яка і може бути визнана підставою її проведення. В літературі відзначається, що основна умова, яка визначає рівень

досконалості класифікації будь-яких предметів або явищ, полягає, по-перше, в її обґрунтованості, по-друге, у виборі підстави (критерію) класифікації [4, с. 137; 5, с. 74-75].

Важливим, з огляду на розглядуване питання, є положення про те, що існують так звані природна та допоміжні класифікації. Природна класифікація — це розподіл предметів або явищ за групами (класами) на основі їхніх істотних ознак. На відміну від допоміжної класифікації, тобто розміщення предметів або явищ у певному порядку за якоюсь зовнішньою ознакою, природна класифікація стверджує можливість визначити за місцем, що посідає предмет у класифікації, його властивості, а також передбачити властивості тих предметів, які ще не відшукані, але існування яких можна припустити, виходячи з цієї класифікації.

На підстав цих загальновизнаних положень розглянемо проблему співвідношення криміналістичної класифікації злочинів та суміжних понять. Насамперед визначимо, як співвідносяться криміналістична та кримінально-правова класифікації злочинів. Питання ставиться саме так, оскільки базове поняття відповідної класифікації — злочин — поняття кримінально-правове і визначається кримінальним законом. Загальновизнано, що ознаками злочину як кримінально-правового поняття, є суспільна небезпечність, винність, караність, кримінальна протиправність, вчинення діяння суб'єктом злочину. На підставі цих істотних ознак у теорії кримінального права й проводиться класифікація цього поняття. Виділяються види злочинів за суспільною безпекою (ст. 12 КК України), умисні та необережні злочини, групи злочинів, об'єднані за родовим об'єктом посягання, злочини, вчинені загальним суб'єктом, неповнолітніми, спеціальним суб'єктом тощо. Очевидно, в основі криміналістичної класифікації злочинів і відповідно окремих методик їх розслідування лежить кримінально-правова класифікація злочинів, система норм Особливої частини КК. Але істотним є й те, що криміналістичні методики, побудовані тільки на основі кримінально-правової класифікації злочинів, мають здебільшого загальний характер і потребують для свого практичного застосування більш конкретизованих окремих методик [1, с. 364].

Традиційно у криміналістиці класифікація злочинів будувалася, виходячи з системи кримінального закону, залежно від того, до якого розділу КК належать ті чи інші норми. У спеціальній літературі неодноразово відзначалося значення кримінального права у формуванні комплексів окремих криміналістичних методичних рекомендацій. Кримінально-правова класифікація злочинів є основою для розроблення криміналістичних класифікацій злочинів, які використовуються для систематизації окремих криміналістичних методик розслідування за способом та місцем вчинення злочину, особи злочинця, предмету злочинного посягання та іншим підставам криміналістичного характеру [6, с. 20].

Серед вчених-криміналістів є позиція, що класифікація злочинів у криміналістиці повинна базуватися тільки на криміналістичних даних, що мають безпосереднє значення для розкриття злочинів, насамперед за способом їх вчинення, іншими ознаками. На теперішній час розроблено методики щодо таких видів злочинів: 1) залежно від суб'єкта вчинення: а) неповнолітніх; б) рецидивістів; в) вчинених засудженими в місцях позбавлення волі; г) вчинених організованими групами та злочинними організаціями; д) вчинені іноземними громадянами та ін.; 2) залежно від часу вчинення: а) які розкриваються «по гарячих слідах»; б) злочини минулих років; 3) залежно від місця вчинення: а) на транспорті; б) в курортних зонах та місцях масового туризму; в) в екстремальних кліматичних або територіальних та виробничих умовах тощо; 4) залежно від особи потерпілого: а) проти іноземців; б) проти осіб з дефектами та розладами психіки тощо [7, с. 268]. Однак стверджувати, що запропоновані види злочинів, навіть якщо відкинути критерії класифікації — ознаки злочину, визначені у ст. 11 КК України, відповідають загальним вимогам, які ставляться до класифікації поняття загалом, підстав немає.

Саме поняття криміналістичної класифікації злочинів є достатньо новим та дискусійним у криміналістиці. Під криміналістичною класифікацією розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розроблення окремих криміналістичних методик [8, с. 9].

Традиційно у криміналістиці тривалий час використовувалася кримінально-правова класифікація злочинів для виконання різних завдань. У кримінально-правовому розумінні класифікація злочинів — це поділ їх на певні групи залежно від характеру і ступеня суспільної небезпечності. За такою класифікацією злочини поділяються на роди (групи злочинів, об'єднаних одним розділом Особливої частини Кримінального кодексу) і види. Така класифікація переслідує кримінально-правові цілі (цілі кваліфікації діяння).

Поділ злочинів за розділами Особливої частини КК не в усіх випадках забезпечує потреби криміналістичної науки, адже не враховуються закономірності, важливі з криміналістичних позицій. Деякі криміналістично подібні види злочинів можуть бути розміщені у різних розділах КК. Певні види злочинів можуть поєднуватися поміж собою, бути взаємопов'язаними, а їх розкриття та розслідування потребують комплексного підходу [8, с. 10]. Кримінально-правова класифікація у криміналістиці може бути використана тільки як орієнтуюча основа, загальний принцип розроблення окремих криміналістичних методик. Для методики розслідування окремих видів злочинів важливе значення має розумне поєднання критеріїв кримінально-правового та криміналістичного характеру. Криміналістичні підстави класифікації злочинів мають бути відповідно значущими і методично перспективними.

Однак, слід погодитися з тим, що переважає положення, згідно з яким криміналістична класифікація злочинів будується на основі поєднання кримінально-правових та криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації злочинів за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами мають бути, перш за все, кримінально-правові ознаки. Запропоновані різні види класифікації, наприклад, родова (за групами злочинів, об'єднаних однією главою КК) та видова кримінально-правова класифікація злочинів, що використовується у криміналістиці як основна ознака при розробці окремих криміналістичних методик. Можливі й інші класифікації, до яких належать такі: а) за способом вчинення злочину; б) за ступенем приховання, маскуванню злочину; в) за злочинним досвідом особи, яка

вчинила злочин; г) за місцем їх вчинення: злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі; злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою. Загалом підставою для класифікації, що розглядається, вважають криміналістичну характеристику злочинів, слідчі ситуації та напрями розслідування, що визначаються ними, механізм виникнення доказової інформації [1, с. 365].

Побудова окремих криміналістичних методик здебільшого вимагає диференційованого підходу до злочинів. Це стосується врахування слідчої ситуації, способів учинення злочинів, його приховування і маскуванню, особи злочинця, місця вчинення злочину та інших чинників [8, с. 10]. Заперечити це складно, але й відкинути значення кримінально-правового поняття злочину для криміналістичної класифікації неможливо. Саме тому є підстави підтримати висловлену науковцями позицію, згідно з якою пропонується прийняти склад злочину за підставу для групування криміналістичних класифікацій злочинів. Відповідно запропонована система криміналістичних класифікацій. Саме в множині, адже на практиці конкретний злочин визначається за декількома класифікаціями і це позначається на змісті конкретних окремих методик. У криміналістиці пропонуються класифікації злочинів за такими групами:

1. Класифікації злочинів, пов'язані із суб'єктом злочину, що вчиняються: одноособово та групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих стосунках з безпосереднім об'єктом посягання, та такими, що не є в таких стосунках; дорослими злочинцями і неповнолітніми; чоловіками і жінками.

2. Класифікація злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину: за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання; за місцем розташування безпосереднього предмету посягання; за способами і засобами охорони безпосереднього предмета посягання.

3. Класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочинів: за способом вчинення злочину; за способом приховування злочинів, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину.

4. Класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину: вчинені заздалегідь обдуманим наміром і з наміром, що раптово виник [8, с. 11].

Наведене вище відповідає вимозі, яка ставиться до так званої «природної класифікації», а саме: 1) вона проведена на підставі істотної ознаки поняття, яке поділяється; 2) криміналістична класифікація злочинів повинна виконувати прагматичну функцію.

Висновки. Основою криміналістичної класифікації злочинів мають бути покладені два взаємопов'язані критерії: 1) кримінально-правовий, що визначає нормативну суть класифікації, передбаченої законом, та 2) криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення і розкриття злочинів різних видів залежно від особливостей предмета посягання, обстановки приготування, вчинення і приховування злочину, його механізму та способів, типології особи злочинця, мети та мотивації злочинних дій тощо [1, с. 366]. Таким чином, система класифікації злочинів складається з двох підсистем: а) кримінально-правової класифікації, побудованої за родами, видами, складами та способами вчинення злочинів, а також за об'єктивними та суб'єктивними ознаками, які містяться в кримінально-правових нормах; б) криміналістичної класифікації злочинів, в основі якої лежить кримінально-правова класифікація.

Список використаних джерел

1. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — 728 с.
2. **Марцев А. И.** Диалектика и вопросы теории уголовного права / А. И. Марцев. — Красноярск: изд-во Краснояр. ун-та, 1990. — С. 9-10.
3. Див.: Українська Радянська Енциклопедія: в 12 т. — К.: УРЕ, 1980. — Т. 5. — С. 216-217.
4. **Тоболкин П. С.** Социальная обусловленность уголовно-правовых норм / П. С. Тоболкин. — Свердловск: Среднеуральское книж. изд-во, 1983. — С. 137.
5. **Рогозова С. С.** Научная классификация и ее виды / С. С. Рогозова // Вопросы философии. — 1984. — № 8. — С. 73-78.

6. **Чурилов С. Н.** Методика расследования преступления: общие положения / С. Н. Чурилов. — М.: Юстицинформ, 2009. — 232 с.
7. **Ищенко Е. П.** Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков. / под ред. Е. П. Ищенко. [изд. 2-е, испр. и доп.]. — Юридическая фирма «Контракт», «Инфра-М», 2005. — 404 с.
8. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. — Х.: Право, 2006. — 624 с.
9. **Журавель В. А.** Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук. — 2002. — № 3(30). — С. 160.
10. Textbook of Criminalistics. Volume 1: General Theory / Edited by N. Malevski, V. Shepitko. — Kharkiv, 2016. — 488 p.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню проблем співвідношення криміналістичної та кримінально-правової класифікації злочинів. Для цього було надано наукові, логічні та філософські основи для побудови класифікації. Також визначено зміст поняття «криміналістична класифікація злочинів», надано орієнтовну криміналістичну класифікацію злочинів. Так само встановлено співвідношення цього поняття з кримінально-правовою класифікацією злочинів. Важливим є те, що було зазначено на відмінність мети їх використання в науках кримінально-правового циклу.

Annotation

The article is devoted to the problem of correlation of criminalistic and criminal law classification of crimes. Because of this, author is given scientific, logic and philosophic basis for classification constructing. Also it was determined the essence of the concept «criminalistic classification of crime» and given criminalistic classification of crime pro forma. Author is fixed up correlation of this category and criminal law classification. It is important, that article included differences in the purposes of them usage in criminal law sciences.